

Wölfinger Kitti

A rejtőzködés és a föltárulkozás rendje

Balla Zsófia: A darázs fészke

2019-ben Balla Zsófia (1949) két kötettel jelentkezett: *Az élet két fele* című gyűjteményes verseskönyvvel és *A darázs fészke* címet viselő esszégyűjteménnyel. Az egyik negyven év versanyagát tárja az olvasó elé, így módon végigkövethető a költői életmű alakulása – még ha a (láttatott) folyamat természetesen valamelyest irányított is.¹ A másik, szintűgy összegző jellegű könyv, 1978 és 2019 között keletkezett írásokat tartalmaz, ugyancsak válogatás, kontrollált művelet eredménye. Az előbbiből megismerhetők a Balla-versek, a lírai én, az utóbbiból pedig a költészetről, művészetéről gondolkodó prózai szövegek révén a költői élmény önelemző szubjektuma;² az a poétika, illetve költői gyakorlat, amely létrehívja, működteti az alkotásokat. Gottfried Benn *Líraproblémák* című 1951-es esszéjében,³ melyben a vers megalkotottságát hangsúlyozza, és a modern líra eszköztárát elemzi, az esszét is író költők megjelenését a történő irodalom természetéből szervesen következő jelenségnek tekinti. A két műfajt bizonyos életműveken belül (Valéry, T. S. Eliot, Mallarmé, Baudelaire, Ezra Pound, Poe) azonos súllyal jelen lévőnek értékeli, Benn a felsorolt szerzők nyomán azt állítja, hogy „a költés” a mű immanens része – a vers tehát a szubjektív, képlekeny érzelmi-gondolati tartalomtól a külső és belső egyensúlyos, kutató figyelme révén jön létre, az írást felügyelő-össztönző tudat kivételével.⁴

Balla Zsófia költeményei önmagukban is elvezetnek költészetszemléleti belátásokhoz (természetesen). Ugyanakkor *A darázs fészke* „a kompozíció filozófiáját és az alkotási folyamat rendszerezését nyújtja”⁵. Az életmű e két területe, műfaja (líra és értekező líra) között stíláris, tematikus, motivikus és értelmező kapcsolat van – a mesterségről írott szöveg(hely)ek interpretációs ajánlatai árnyalhatják a versek kínálta értelmezéseket. Kortárs (és a közelmúltban elhunyt) magyar szerzők között is találni olyan költőt, akinek

1 „Amit a nemrég megjelent gyűjteményes kötetből kihagytam, az mind olyan vers, amelyet megjelenésekor az az erdélyi közönség értett, de ma már eltűnt mögüle az akkori politikai háttér. Kihagytam néhány olyan verset is, amely tudósít ugyan egy életézésről, de nincs meg benne az a költői többlet, amely kortól és országgrésztől függetlenül megérinthei olvasóját.” KÁROLYI Csaba: „A hullámok kimosásák a talpad alól a homokot”. *Beszélgetés Balla Zsófiával*. In: *Élet és Irodalom*, LXIII. évfolyam, 51–52. szám, 2019. december 19.

2 Vö.: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Poétika és poetológia* (Gottfried Benn). In: *Palimpszeszt*, 12. szám, 2002. május 8. <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/index.htm>

3 BENN, Gottfried: *Líraproblémák*. (Ford.: KURDI Imre) In: *Holmi*, 1991/8. <https://www.holmi.org/1991/08/gottfried-benn-liraproblemak-kurdi-imre-forditasa>

4 Vö.: ELIOT, T. S.: *Hamlet*. (Ford.: TAKÁCS Ferenc) In: uő: *Káosz a rendben. Irodalmi esszék*. Gondolat Kiadó, 1981. 78.

5 BENN, Gottfried: i. m. uo.

esszéisztikája és lírája – mint Balla esetében – egyenrangú minőséget képvisel. Ilyen például Beney Zsuzsa, Báthori Csaba, Lator László, Mesterházy Mónika, Rába György, Vasadi Péter, Visky András. Az irodalomról való gondolkodás alakítói közül a távolabbi múltból említhető értekező prózát is író költőként Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, József Attila, Rónay György, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Vas István.

Balla a klasszikus modern költői hagyomány folytatója, a Benn felsorolásában szereplő világirodalmi alkotók versei-esszéi szellemi tájékozódásul szolgáltak számára.⁶ Lírájának magyar hagyománytörténeti kontextusait a fenti névsor hasonlóképp kijelöli. Jelen tanulmány szempontjából a megnevezettek közül Arany, Babits, József Attila és Nemes Nagy nyitnak líratörténeti távlatot.

A *darázs fészke* kötet könyvtárgyként igen szép (Hrapka Tibor érdeme). A borítón két szokatlan elem vonzza a tekintetet: az „értekező líra” szintagma, valamint a pretextusokkal körbeírt kép, a keretbe foglalt ablak(keret). Két határsértés történik még azelőtt, hogy az olvasó kinyitná a kötetet. A befogadói elvárásokat felülíró „értekező líra” a szokásos „értekező próza” műfajjelölés helyett áll. Az oximoronban egyrészt a műfaji határok nyílnak fel, aminek következtében a líra a próza „fölébe” kerül, ráíródik. Vagy másképp: át- meg átszövi. Másrészt a hátsó borítón olvasható retorikai kérdés („Nem tudom, hogy a szavakon és a szószerkezeteken kívül van-e a költőnek más szabadsága?”⁷) kiszólás a szövegből, az olvasóhoz fordulás, megszólítás – aposztrophé, amely „...kitörli a jelenlét és távollét közötti oppozíciót az empirikus időből”.⁸ Olyan alakzatra referál, amely a szövegen kívül található („értekező líra”), tehát a két megszólítás szintje eltérő, az önreflexió azonban eltünteti ezt a különbséget. A borítón megszólaló lírai én álkérdésére a kölcsönzött szószerkezet⁹ kiemelt helyzetben való szerepeltetése, majd „élővé írása” valódi választ ad. Vagyis „a bekeretezés határának megsértése szándékos”,¹⁰ s mintha a borító tipográfiája is ezt az olvasatot erősítené. A nyelvi elemek (szerzői név, cím, kiadó, alcím) mintha egy téglalap oldalainak részei volnának, ám csak jelzik a formát, az egyesek „elmosódottak”, nem érnek össze. Szükséges hozzá a teremtő képzelet. Ha egy külső keret lát a szem, a borítón szereplő ablak kicsinyített tükörként is felfogható. Ablak, tükör – mindkét megidézett fogalom a látás, a tekintet metaforája. Kitéüntetett hely(z)e(tbe)n

6 Sőt, az ott éppen fel nem soroltak is: „megvilágosodásként hatottak rám írásai [Nemes Nagy Ágneséi – W. K.]. De így voltam T. S. Eliot, Virginia Woolf, J. L. Borges, Szerb Antal, Vas István, Németh G. Béla tanulmányaival, esszéivel is.” (Mit tanultam Nemes Nagy Ágnesétől? In: uő: *A darázs fészke. Értekező líra*. Bp., Kalligram, 2019, 290.) Az idézett szövegben egyedül Borges világirodalmi alkotó, s ezt csak a benni gondolatokhoz való csatlakozás okán érdemes megjegyezni, mert e helyütt is a bármely kanonizáló, ha nem is célzatú, de hatású lista esetlegességének, elégtelenségének általános tapasztalata mutatkozik meg. A magyar „esszéíró-elődök” lehetséges sorából a mintaadó, emblematikus alkotók, például Halász Gábor és Szerb Antal maradt ki (noha nem nyelvisülnek, hatásuk odaértendő), mert kizárólag értekező prózát írtak. A világirodalmiak közül pedig e ponton Rilke, hiszen értekező szövegei nem esszék, hanem levelek alakját öltötték, melyek az esszék műfaj-történeti előzményeiként is értékelhetők. Továbbá Paul Celan másik esszéiben, más vonatkozásban fontos kapcsolódási pont.

7 BALLA Zsófia: „*És minden ige fölöttem lebeg*”. Vallomás József Attiláról. In: uő: *A darázs fészke. Értekező líra*. Bp., Kalligram, 2019, 230.

8 CULLER, Jonathan: *Aposztrophé*. (Ford.: SZÉLES Csongor) In: *Helikon*, 2000/3. 384.

9 A könyvről eddig megjelent recenziók visszatérő toposza az „értekező líra” fogalom eredetének feltárása. (S az értelmezés felszínén meg is áll mindahány.) Például: „A Balla-esszégyűjtemény »értekező líra« műfajmegjelölő alcíme Szilágyi Júlia *Lehet-e esszét tanítani?* művének bevezető részéből származik.” (Kiss Júlia: *Összevarrt életésirodalom*. In: *Látó*, 2019/11. 106. http://www.lato.ro/publ_images/pdf/60_47115e0b.pdf)

10 Vö.: GENETTE, Gérard: *Metalepszis*. (Ford.: Z. VARGA Zoltán) Pozsony, Kalligram, 2006, 11.

tűnnek fel, előre jelzik, a kötet szövegeiben fontos lesz a világerzékelés e módja (látás, gondolkodás), aminthogy a versekben is az. Amit az alcím két szóba sűrít, annak a borító színei adnak távlatot. Az ellentétes minőségek dialektikája jótékony feszültséget generál a befogadóban: értelmezésre sarkall. A verses- és az esszékötet borítójának színvilága azonos, de az utóbbi esetében még gazdagabb jelentésirányokat nyit. A sárga és a kék (az „ablaktáblákon” sárga és zöld, „csak” fokozatbeli a különbség) tiszta színek, meleg- és hidegérzet kapcsolódik hozzájuk. Egy másfajta képzettársítással e helyütt az érzelem és a racionalitás képi jelölői lehetnek – az értekező líra szerkezet ennek nyelvi megfeleelője. Említésre méltó egy harmadik, noha talán a legevidensebb asszociáció: ég és föld, immanens és transzcendens összekapcsolódását a külső keret csak sejteti, ott a feszültség a „töredezetttség” okán újra és újra keletkezik, míg a képbeli képben az egység megvalósulni látszik. Ami kint örvénylik, bent nyugvópontra jutott. (Vagy fordítva, hiszen az ablaktáblák kitarthatók és kitarandók, ekkor belülről kifelé tágul a horizont – s ez esetben mintha a modern versalakítás folyamatának képi modelljét adná a borító.)

Ami a kötetben (kívül, rajta) megjelenik, a kötetben felidéződik újra: ilyen például a „kinti” sárga-kék, amely evokálja Nemes Nagy Ágnes *Sárga-kék* című esszéjét az 1982-es *Metszetek* kötetből („...ez a lenti, apró sárga-kék, ez a más formákban megtestesülő *ugyanaz*, mint egy valószínűtlen visszhang, mint egy kozmikus rím – ami valami váratlanra figyelmeztet”¹¹ [kiem. az eredetiben – W. K.]). A *darázs fészke* kötet, Nemes Nagy szavaival, „kozmosz rím”, amely a *Metszetekre* felel. Ebből az aspektusból a fenti elemzést elindító „váratlanság”, az értekező líra alcimből „kihallatszik” (vagy beleíródik) egy József Attila-sor: „a líra – logika” (*Ha lelked, logikád...*). Avagy Mikó Krisztina 1999-es, a *Metszetekről* írott tanulmányának¹² címét kölcsönvéve – kölcsönzött alakzatra újfent kölcsönzött alakzattal felelve –, az esszé: logika. A két, logikára vonatkozó következtetésből adódhat egy harmadik: a műfajok, líra és esszé, ha nem is azonossága, de egy közös halmaz, *metszet* tételezése, meghatározásának lehetősége. Erre az értelmezésre ösztönöz a Balla-esszékötet alcíme is. (S ebből következhet, hogy az esszéket elemezve kézenfekvőnek tűnik a lírai énre, semmint a narratív szövegek elbeszélőjére utalni; ahogy a könyvről írt recenziójában Radnóti Sándor megfogalmazza: „írásaiban mindig minden pillanatban a lírikus beszél”.¹³)

Az *Ahány ház, annyi karácsony* című alkalmi szöveg zárata a következő versdefiniációt adja: „...egy vers: valami addig láthatatlant mutat meg, valami addig is létezőre hívja fel a figyelmet”.¹⁴ A *Metszetek* kötetben Nemes Nagy *Kedvező éghajlat* címmel írt jegyzetet az *Ima az Akropoliszon* antológiáról. Dicséri a szerkesztő, Gyergyai Albert munkáját, kiemeli a kötethez írt előszó „ismerős hangnemét”, „ritka egyensúlyát”,¹⁵ hiszen esszéművészetében maga is a francia hagyomány követője, ahogy Balla Zsófia is. „Oly írások vannak itt

11 NEMES NAGY Ágnes: *Sárga-kék*. In: uő: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00198/nemesnagy00198.html>

12 Vö.: MIKÓ Krisztina: *Az esszé: logika. Az esszéíró Nemes Nagy Ágnes*. In: *Kortárs*, 1999/1. <http://home.hu.inter.net/kortars/9901/mikokr.html>

13 RADNÓTI Sándor: ...*Dicsérvén a poézis hatalmát. Balla Zsófia: A darázs fészke*. In: *Revizor*, 2020. április 19. <https://revizoronline.com/hu/cikk/8461/balla-zsafia-a-darazs-feszke/>

14 BALLA Zsófia: i. m. 159.

15 NEMES NAGY Ágnes: *Kedvező éghajlat. A francia esszéirodalomról*. In: uő. i. m. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00165_o/nemesnagy00165_o.html

együtt, amelyek [...] bár korántsem mindenkor, meglévő művekhez csatlakoznak”¹⁶ – írja a kötetről Gyergyai, hangsúlyozva a műfajimmanens értelmező-értekező jelleget. Később, a fiktív párbeszédben a műfaji jellemzők számbavételekor visszatér ez a gondolat („Az esszéíró [...] már meglévő, kész tárgyról, alkotásról, egyszerűval műve előzményeiről ír”¹⁷).

Összeér a fentebbi versmeghatározás és az esszé körülírása. Mindkét idézett szöveg-hely utal a teremtés aktusára, amelyhez a látás képessége kapcsolódik elsősorban (a műalkotás is a látható tartományában van), valamint a reflexió munkája (amely belső látás is). A leírást megelőzi a megfigyelés. (Vagy az elképzelés: „[A vers] a valóságos tárgyat, amely nincs jelen, érzéki képekkel [...] helyettesíti”¹⁸). A szem a racionális megismerés szerve, azonban a megértéshez vezető megismerés folyamatában a közvetettséget időleges közvetlenség váltja fel. Gyergyai, Nemes Nagy és Balla szövegében, szövegeiben a megismerés történik, s nem megtörténik („A költő, míg viszonyt ecsetel, állapotra gondol”¹⁹). Az esszéíró „az egész ismeretére vágyódik”,²⁰ de ezt a fajta teljességet nem éri el. A tiszta ismeret birtoklásának lehetetlensége és a felé törekvés, a vágy kiiktathatatlanságának kettőssége feszíti *Az ismeret* című Nemes Nagy-vers lírai énjét („Nem ismeret, csak szomjúság, / mely mind felé vezet”). A *tárgy* című Balla-esszében, mely részleteiben tartalmazza *A harmadik történet* kötet azonos című záró versét (ekképpen alakítva azt „értekező lírává”, példaként a költészet és a költészettről való beszéd, az esszé és a vers egymásba játszására), a megfigyelő és a megfigyelt a jótékony, gazdagító távolság, az odafordulás révén kapcsolódik össze, az „érintés” pillanatnyiségében („A tárgy a tekintetemtől gyarapodik. Szemem egészíti ki. A figyelem. A kiemelés. A viszony. Az a tény, hogy valami elemien fontosra emlékeztet. Hogy emiatt – miközben megérintem, nevet adok neki – le kell írnom. Hogy megmutathassam”²¹). A *Tárgyaim* című Nemes Nagy-esszé párdarabja a *Metszetek*ből.

A fentiek alapján látható: a két műfaj között, ha csak korlátozottan is, de működtethető az azonosságot feltételező helyettesítés művelete. A Balla-esszékötetet hasonlóképp a

16 GYERGYAI Albert: *Esszé az esszéiről*. In: *A magyar esszé antológiája IV. Esszék a kultúráról*. (Szerk.: TAKÁTS József) Bp., Osiris, 2007. 31. [17 GYERGYAI Albert: i. m. 37.](https://www.szaktars.hu/osiris/view/takats-jozsef-szerk-a-magyar-essze-antologiaja-esszek-a-kulturarol-4-osiris-klasszikusok-2007/?pg=32&layout=s&query=luk%C3%A1cs+Lukácsra+hivatkozik,+akinek+szövege+az+Esszék+a+kultúráról+kötetet+nyitja.+A+Levél+a+„kísérletről”+(1910)+ugyancsak+előszó,+a+Lélek+és+a+formák+kötetből.+Az+esszét+(amelyet+kísérletnek+és+kritikának+is+nevez)+a+költészettel+látszólagosan+szembeállítva+a+következőképp+fogalmaz:+„...a+kritika+a+már+megformáltról,+vagy+legalábbis+a+már+egyszer+valahol+létezetről+beszél,+és+lényegéhez+tartozik,+hogy+nem+új+dolgokat+teremt+az+üres+semmiből,+hanem+csak+újra+elrendez+egy+már+egyszer+valahol+elevenet.”(LUKÁCS György: <i>Levél a „kísérletről”</i>. In: i. m. 12. Közelíti a költészetet és az értekező prózát akkor is, amikor azt írja, „nincsen poézis a dolgok elrendezése nélkül” (uo., 8.). A kritikus és a költő is „újra elrendez”, kreál. Új formát ad a dolgoknak. Elgondolása szerint a költő képekkel teremt, a kritikus/esszéista számára pedig csak fogalmak léteznek. A szöveg későbbi pontján reflektál a különbségtétel esetlegességére, közös alapként az „érezkeltetést”, érzékítést nevezi meg: „Továbbmegyek: absztrakció a kép és a jelentőség éles elválasztása is, mert képbe van burkolva minden jelentőség, és minden képen keresztülcsillog valami a dolgokon túlról is. Minden kép, igaz, a mi világunkból való, és a létezés öröme ragyog az arcán, de mindegyik emlékezik és emlékeztet valamire, ami volt valamikor, valahonnanra, ahonnan jött” (uo. 8-9.). – Az érzékelés és az emlékeztet összekapcsolása, hogy a megértés alapja a kép, hogy a forma életet ad, elevenné tesz (élet/sorsprobléma): Balla Zsófia reflektált szövegalkotó gyakorlatából is ismerős észjárás.</p></div><div data-bbox=)

18 BALLA Zsófia: *A tárgy*. In: uő: i. m. 333.

19 Uo.

20 GYERGYAI Albert: i. m. 38.

21 BALLA Zsófia: *A tárgy*. In: uő: i. m. 333.

felcserélhetőség retorikai eljárása szervezi. Jóllehet motiváltabb, adekvátabb az alakzat jelenléte a könyvön mint zárt formán belül, a mélyszerkezeti azonosság itt sem feltétlen egyenlőséget, hanem rugalmasan mozgó formát eredményez.

A *darázs fészke* negyvenhárom esszéje négy ciklusba rendeződik (*Fű, A fényes háló, A vers hazája, A Szaturnusz bolygója*). A borító elemzésekor megidézett *Metszetek* kötet a szövegek értelmezésekor is referenciapontként tételeződik. A Balla-kötet két esszéje (*Hogyan beszélünk a versről; Mit tanultam Nemes Nagy Ágnesről?*) és az *Egy pohár fű* kötetből beidézett *hommage-vers* (*Szó vagy: Nemes Nagy Ágnes*) mesterként beszél a költőelődéről, aki alkotástechnika, látásmód tekintetében mintaadó karakter. Amit Balassa Péter a *Létpoétika és verskerteszet* című tanulmányában Nemes Nagyról ír, Ballára is igaz: „...rendelkezik a Goethét még olvasó nemzedékek nagy esztétikai és bölcséleti előnyével. Emez előny többek között abban áll, hogy természetesnek tetszik, hogy ha valami esztétikai, akkor: érzékeléstani.”²² (kiem. az eredetiben – W. K.) Ahogyan a *Metszetek*, úgy a *darázs fészke* is egy érzékeléstörténet leírása (mellékes adalék, hogy az esszéekben valóban többször előkerül mint meghatározó olvasmány Goethe *Maximák és reflexiók* című könyve); a kapcsolódási pontok és elkülönböződések, versnyelvi és világmépi hagyományok feltárása a Balla-líra megkülönböztető poétikai jellegzetességeire világíthat rá.

Közös jellemző a könyv négyes belső tagoltsága és keretes szerkezete. Utóbbi egy olyan olvasat során érvényesül, amely az *Otthonos idegenség* címűt tartja záró esszének, a *Ki hetvenkedhet* sorait pedig jelöletlen utószóként fogja fel. Minthogy a szöveg ténylegesen elemelkedik a többtől, a megírás jelenéből tekint vissza a lírai én, a megelőző szövegekben is megjelenő önéletrajzi mozaikrészletek állnak össze biográfiai összefoglalóvá. A címadó, kötetnyitó esszé és az *Otthonos idegenség* a negyedik ciklusban egyaránt a helyváltogatás ambivalens tapasztalatáról ír: az élmény lehet rövid távú utazás, lehet tisztán örömforrás, ám időtlen alaptapasztalatként, kettős életként („ingázni két város, két haza között”²³) szakadatlan hiányérzetet indukál („két városom halványul és betölt. // Egészen otthon valahol”²⁴). Ez a közérzet több költeményt meghatároz, erre irányítja a figyelmet a nyitó szövegben hét mottó, saját versekből való idézet. A *Budapest* például az 1995-ös *Ahogy elsz* kötetből származó ciklus-címadó vers, melynek keserű tapasztalata, hogy a (saját) testként felmutatott várossal emberre szelidítve sem alakítható ki bensőséges kapcsolat, csupán a nyelv, ami megtart („odafúrnám a fejem: hja, de jó / itt lenni, – suttognám. // (...) Már belátom, nem jobb sehol, sosem. // (...) Szavak közt fészkelisz, költöző madár”). Azon versek egyike, melyek *Az élet két fele* kötetbe átdolgozott formában kerültek. Az újabb szövegváltozatban találni grammatikai szintű javításokat („szital / (...) arcunkra, szemre, félfény” vs. „arcunkra, szemünkre. Félfény”), és a jelentést nagyobb mértékben befolyásolót egyaránt. Az utolsó sor korábbi változata („Szavak közt fészkelisz, polihisztoár”) olyan beszélőt feltételez, aki egyrészt nagy tudású, a „kiművelt emberfő” (Gyergyai) típusa, másrészt e tudásának is köszönhetően az őt körülvevő sokféleségben önmagára talál. A „költöző madár” azonosítóval a régies-modoros szóalak keltette (ön)jirónia (s vele a létállapot el nem fogadása, a békétlenség) eltűnt; a „polihisztoár” hangalakhoz esetlegesen társuló aktivitás, folytonos jelenlét, nem lankadó lendület elmozdítja az értelmezés irányát. A szárnyas egzisztencia a megelőző sor („Dühvel sodródom. Szerelmes állat”)

22 BALASSA Péter: Létpoétika és verskerteszet. Nemes Nagy Ágnes *Metszetek* című kötetéről és az esszépróza esztétikájáról. In: *Átkelés I. Mi tanulható az Újholdtól?* Bp., Balassa Kiadó, 2009. 63.

23 BALLA Zsófia: A darázs fészke. In: uő: *A darázs fészke*. Bp., Kalligram, 2019, 9.

24 BALLA Zsófia: Ottvagy. In: uő: *Ahogy elsz*, Pécs, Jelenkor, 1995. https://reader.dia.hu/document/Balla_Zsofia-Ahogyan_elsz-31651

tagolatlan nehezkesedését súlytalanná változtatja, s a belső nyugtalanságot, a magányt is feloldja. A végtelenített, dinamikus folyamat helyébe állandóság kerül.²⁵

A keretes szerkezet nemcsak tematikusan, motivikusan is érvényesül. Az *Otthonos idegenség*, datálása szerint a svájci Zugban íródott; a pretextus azonossága (a térbeli érintkezés) okán ide kapcsolódó versciklus a *Más ünnepek* kötetben szereplő *Az óriási hárs*. Itt is eligazít a keletkezési dátum, és az esszé maga, amelyben a *Szünet csodája* vers alapját adó élmény tárul fel. Utolsó versszaka („Nem mélyből, hanem az égből kiált, / hogy harsány, folt lámpáink mögött mindig ott van / a csilló öröklét. Együtt süvít a csillagokkal. / Régi nyarak remegnek ezer csillagiegyen. / S mi vakon lépegetünk a nálunk nagyobbban. // Van olyan ég, melyben otthon vagyunk”) nyelvileg és gondolatiságában megidézi Nemes Nagy esszéjét, a *Csillagszeműt* („legfontosabb dolgaink szemünkkel elérhetetlen tartományokban történnek”²⁶). Ahogy a földi fények elveszejtő szünetében kiszolgáltatott lírai én az égi fények ismerőségében rádöbben teremtettségére, a magára hagyottság illúziójára, a külső perspektíva a földtől az égig tágul. A folyamattal egyidejű belső történéssor a félelem irányította tudat beszűkülése – amelynek testi leképeződése a vakság, a racionális megismerés kudarca, itt a szubjektum érzékelésére vonatkozó alapállás –, majd nyugalmi állapotba kerülve e képesség visszaszerzése. Az első esszében mottó formájában, *A páncél nyomai* kötetből idézett *Levél* soraiban a vers beszélője hasonló következtetésre jut, mint *A szünet csodájában*: ha a külső-belső egység felbomlik, és a káosz, az idegenség érzése megköt, a szabadság a nem láthatóra való bizalommal teli ráhagyatkozással visszanyerhető („Amikor minden összetört, / s amikor minden tenger / (...) amikor minden elveszett / s pont így van minden egyben, / a tanulságtól zúg fejed, / tenger csapkod szívedben, / a szigetet s a fénytornyot / a végtelenben hagytad, / mikor melletted senki sincs, / – ott van fölötted-benned: // elnyered szabadságodat.”). Innen tekintve a *Budatest* „költöző madár” metaforájára, az állat a létérzékelés magasabb fokát képviseli, az ember számára kiismerhetetlen felsőbb tartományokban otthonosan közlekedik, rábízva magát a légáramlatra – a lírai énnel egyanyagú „nála nagyobb” erő alaki változata, benne is van, felette is.

A kötet lapjain megvalósuló szerkezeti forma a ciklusok között is felismerhető. A rendszer nevezhető „ívesnek”, ahogy Balassa Péter látta a *Metszetek* belső rendjét,²⁷ ugyanakkor *A darázs fészke* megenged egy másik, felületesebb értelmezést is: eszerint a referenciális olvasatú esszék az első ciklustól, a *Fűtől* a *Szatumusz bolygójáig* letről felfelé táguló horizontot rajzolnak meg; ekkor a tekintetet, látszólag, egyenes vonal vezeti. Termékenyebb az az olvasat, amely az érzékeléstörténetet *Fűtől fűig* – ciklustól versbeli metaforáig – haladónak, vagyis kívül-belül is körkörös szerkezetűnek tartja. A *Szatumusz bolygója* ciklus utolsóként nevezett esszéje, az *Otthonos idegenség* az utóbb verssé váló (költői) képet, a költemény magját mutatja fel. Zárósorának („Ilyen a vers, amikor még csupán csírázik”²⁸) növényi metaforája összekapcsolható a fűvel; több metapoétikus (vers)szöveg helyen is szerepel („A jó irodalom [...] eltaposhatatlan, akár a fű”²⁹).

A második esszé (*Fű*) mottója, az *Esti kérdés* utolsó három sora a Balla-líra történeti helyét, lírikusi alapállást jelöl. Nemcsak a Babits-, hanem a Nemes Nagy-reminiscencia,

25 E vers esetében nemcsak a szövegváltozás követhető nyomon, hanem ahogy egymást olvassa esszé és vers – mint a már említett *A tárgy* című szövegváltozatok kapcsán –, mert az 1994-es *A darázs fészke* esszé egy bekezdése a *Budatest* prózaváltozata.

26 NEMES NAGY ÁGNES: Csillagszemű. In: uő: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00167/nemesnagy00167.html>

27 BALASSA Péter: i. m. 62–66.

28 BALLA Zsófia: *Otthonos idegenség*. In: uő: *A darázs fészke*. Bp., Kalligram, 2019, 374.

29 Uő: *Nőirodalom – Mi az?* In: uo. 316.

a *Metszetek* kötet *Hányféle rét van?* esszéjének szövegrendjét példának véve a „Hányféle fű van?” kérdésre válaszol. Amint Nemes Nagy számára „a tárgyak: a szavak”³⁰ (vö.: *Tárgyaím*), s ahogy a „[n]em egy egész rét” növényeinek elősorolása a nem láthatókra figyelmeztet („Csak ültem ott a fűben, a tudatomat mérhetetlenül felülmúló gizgazban, a »rét«-en, emberi elmém alaptapasztalatával – bár elismerem, kivételesen hathatós, tevékeny tapasztalatával –, a hiánnyal”³¹), úgy a Balla-esszéekben (és a versekben) a tárgyak az emlékek (a szavak emlékezte – Az induló kötet címe: *A dolgok emlékezte* [1968]), melyek a nyelv révén hozzáférhetőkké válnak. A Herta Müllerről írt esszé így fogalmaz: „*Tárgyakkal definiáljuk, határozzuk meg magunkat. [...] a tárgyak a külső anyagban megjelenített tulajdonságaink. [...] A helyek, a helyszínek is tárgyak.*”³² (kiem. az eredetiben)

A *Fű* voltaképp a metafora verssorokba sűrített jelentését bontja ki hozzá kötődő élmények sorolásával. A *darázs fészke* szövegei a gondolatvezetés e formáját követik, mert „[a] művészi megformáláson kívül [...] nincs emlékezet” – olvasható a Kertész Imre írásművészetét elemző esszében.³³ A növényhez ugyanúgy ellentétes fogalmak társulnak, mint az előzőekben érintett helyváltoztatáshoz, a hazához. Az élet, a művészet értelmességének kérdését veti fel a természet körforgásának rendje felől; életjelkép, amely a halálra is emlékeztet; „[egy] *pohár fűben* mindkettő benne van”³⁴ (kiem. az eredetiben – W. K.). Ebben az idézetben voltaképp mindhárom, fentebb említett olvasat lehetősége belefoglalódik; ráirányítja a figyelmet az *Egy pohár fű* című 1993-as kötetre, amelyben a címbe emelt metafora arra mutat, a versek irodalom és erkölcs összefüggésében válnak jelentéssé leginkább. (Az életmű minden szakaszából említhetők volnának versek, melyekben szerepel a motívum.) Ebben a kötetben található a *Gyömölcsfa (Kínai rajz Rilkének)*, két vers *Egy József Attila-sorra*, illetve a már említett *Szó vagy: Nemes Nagy Ágnes* című költemény. A versek költészeti hagyományvonalat rajzolnak, s ez természetesen nem „egyenes”, nem egy pontból indul, párhuzamosai vannak, mindenesetre a versbeli személység szabadsága, képekben sűrűsödő, transzcendens vonzalmú létkérdések a Balla-líra legfontosabb örökölt minőségei. A *darázs fészke*ben négy szöveg vall e kötődésekről: „*És minden ige fölöttem lebeg*”. Vallomás József Attiláról; *Hogyan beszélünk a versről* (Lengyel Balázs – Nemes Nagy Ágnes: Tünekény alma); *Versajándék* (Rainer Maria Rilke: A fiú); *Mit tanultam Nemes Nagy Ágnestől?*. A Rilke-verset elemző esszében nyelvi-grammatikai, metapoétikai szinten mindhárom alkotó szerepel.

A fű metaforája átvezet *A darázs fészke* további formai komponenseihez, így a verseket érintő formai vizsgálódásokhoz. A *Reggel színe* első versszakában a növény deformáltságában is az otthonosság, az ismerős rend jelölője („S akkor, elmerülve a helyváltoztatásban, / formák rendjét kerestem s – szokásom szerint / hosszan pepecselve – a látottakra vágytam: / rózsaszínű fényre a torz fű fölött megint”³⁵). Hogy a Balla által követett líraesztétikai hagyományból következően a klasszikus forma(nyelv) a mű alapvető jellemzői közé tartozik, arról az új versek közül az *Értékrend* sorai tanúskodnak („Szép a kötött forma nekem. / A forma egy gúzsba köt a halállal. / (...) Jó dolog nézni. S akiknek nincsen képe – / egyre

30 Vö.: BALASSA Péter: i. m. 65.

31 NEMES NAGY Ágnes: *Hányféle rét van?* In: uő: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00214/nemesnagy00214.html>

32 BALLA Zsófia: *Egyszemélyes szabadcsapat*. Herta Müller tárgyai és terei. In: uő. i. m. 343.

33 Uő: *Ajándék*. In: uo. 338.

34 Uő: *Fű*. In: uo. 28.

35 In: uő: *Az élet két fele*. Bp., Kalligram, 2019, 598.

többen köpnek a vers nyitott szemébe³⁶). Az esszék közül például *A költészet használatának* egy mondata tömöríti *A formai etikája*³⁷ esszének az *Értékrenddel* egybehangzó lényegét, jelesül: „A vers maga: formaadás.”³⁸

Balla költészetében az érzékelés nem a megnevezéssel kezdődik, hanem a megpillantással; ezt követi a formaadás, a szöveg létrehozása („A vers az a tekintet, amely a tárgy minden porcikáját szemügyre veszi, [...] de nem minden jegyét említi, hanem csak azokat, amelyekhez a megértés és a teremtés szándékát keverheti”³⁹). A meghatározó költői kép ebből következően a metafora („A vers a – metaforába fogózva – a leírás és a kimondás [Aussage] között lebeg”⁴⁰); az érzékelés formája az azonosítás, azonosulás. Az esszéekben is. A szövegekben és a szövegek között.

A *Nőirodalom – Mi az?* címűben a metafora metaforikus meghatározása a következő: „csak a metafora üti át az épp-így-lét páncélját, és visz magával valamit egy másik világból: úgy lényegül át, mint a só, a cukor. Amibe beleolvad, azt mássá is teszi: valami felfoghatatlan finomságú mennyiséget és minőséget ad hozzá a létünkhöz.”⁴¹ A Nemes Nagy-féle folyékony azonossággal szemben – „A hasonlat szüntelenül folyik”⁴² – a metaforáé statikus azonosság.

Az első és az utolsó ciklus esszéinek témája döntően a származás, annak terheltségével összefüggő élmények. A fű és a Szaturnusz a létezők, így a lírai én kettős – földi-égi – meghatározottságát szemlélteti, amely a nézőpont kettősségét is eredményezi („egyszerre vagyok érzet és leírás [...] az átélés és az elgondolása”⁴³). Az első ciklus *A kettészelt jelen (Grazban Kolozsvár)* című esszéje az azonosítás példája, ahogy az építészeti megoldások hasonlósága okán az érzékelés számára a két város egymás helyettesítője lesz. Ez történik *A darázs fészke* című első szövegben is, ahol Budapest és Kolozsvár lényegül egymásba („Budapesten élő Kolozsvár vagyok”⁴⁴). A *Haza járás* a beszédhelyzet és a téma azonosságából adódóan az utolsó ciklusból a *Könyv a vízben, avagy Mit jelent Duna-menti népek lenni?* szöveget vonzza magához.

A *fényes háló* és *A vers hazája* középső ciklusok a versre vagy a vers helyére mutatnak rá. Egymást értelmezik, amennyiben a fényes háló nemcsak a személyes, hanem az alkotói létet meghatározó kötődések metaforája, a szabadságot jelentő versé, zenéé, az erősebb

36 In: uo. 621.

37 Uó: *A forma etikája*. In: uó: uo. 231–235.

38 Uó: *A költészet használata*. Csordás Gábor verseskötetéről. In: uó: uo. 256.

39 Uó: *A tárgy*. In: uó: uo. 333.

40 Uó: *A költészet használata*. Csordás Gábor verseskötetéről. In: uó: uo. 260.

41 Uó: *Nőirodalom – Mi az?* In: uó: uo. 311.

42 NEMES NAGY Ágnes: *A költői kép*. In: uó: *Metszetek*. Bp., Magvető, 1982. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00137a/nemesnagy00168/nemesnagy00168.html>

43 BALLA Zsófia: *A Szaturnusz bolygólya, avagy Melankólia és ironia*. In: uó: uo. 354.

44 Uó: *A darázs fészke*. In: uó: uo. 10.

léte.⁴⁵ *A vers hazája* cím alá sorolt esszék mindegyike erről a szakadatlan kapcsolatról számol be.⁴⁶

„A költészet a legközvetlenebb megszólítás és szólíttatás, az odafordulás, az egymásra figyelés mozdulata, nyelve és látványa. A rejtőzködés és a föltárulkozás rendje.”⁴⁷ – Voltaképpen *A darázs fészke* kötet jelentősége abban áll, hogy miközben poétikai stratégiák egymásba íródását példázza, a Balla-líra esztétikai komplexitása felé is interpretációs utakat nyit.

(Kaligram, 2019)

---

45 Vö.: Uő: *A fényes háló*. In: uő: uo. 155.

46 Zeneszerzők, zeneművek éppúgy társszerzői az esszéknek, mint a prózai vagy lírai szövegek. A Balassa Péternek címzett levél (*Levélkamra*) az utolsó ciklusban zene és szöveg megrendítő egymásra íródását érzékelteti. Demény Péter recenziójában a könyv egészét zenei szerkezetűnek látja: „Négy tétel, melyeket egyre visszatérő motívumok kapcsolnak össze; ezek a motívumok a magasabb szintű visszatéréssel egyre tágitják, gazdagítják egymást, és rejtetten, utalásosan, a kihagyás révén vallanak szerzőjükről, aki azonban maga is része csupán mindannak, amiről beszél. A cím is hat a hallásra: valami zúgni kezd a fülünkben, még mielőtt kinyitjuk a könyvet.” DEMÉNY Péter: *Szorongó darázs*, Dunszt Kultmag 2019. október 17. <https://dunszt.sk/2019/10/17/szorongo-darazs/>

47 BALLA Zsófia: *Vallomás a költészetéről*. In: uő: uo. 253.